

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀՆԴԵՏԵՍԵՆՈՐԵԱՅ

22 ՅՈՒՆԻՍ

Ա. Տ Ա Ր Ի 4861

ԹԻՒ 20

ԿԱՐԾԵԱՅ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՀԱՅ ԼՐԱԳԻՐՆԵՐ

1) Երջին ընդհանուր ժողովին մէջ Երես-
փոխանաց մէկ մասին կողմէն ազգային
լրագրաց դէմ սաստիկ գանգատներ եղած
ատենը, ժողովին մեծարոյ Ատենապետը
համառօտ բայց ազդու կերպով ցուցու-
ցած է թէ լրագիրներուն զեղծումներն
որ բաներու մէջ կրնայ ըլլալ: Կարծեաց
ազատութիւնը գեղեցիկ փաստերով պաշտ-
պանելէ ետքը, կ'իմացնէ թէ լրագրաց
զեղծումը ոչ թէ կարծիք յայտնելու մէջ,
քանզի անիկա կատարեալ ազատ ըլլալու
է, այլ քանի մը յարաբերութեանց նկատ-
մամբ է, որոնց ամեն պարագայի մէջ նը-
կատում և զգուշութիւն ընել պէտք է:
Ամբաստանական եղելութիւններ ու ան-
ձերու պատիւն ան յարաբերութիւն-
ներն են, և անանկ հաստատուն կանոն-
ներ ունին որ կրնանք ըսել թէ անոնք
կարծեաց ազատութեան սահմանէն դուրս
են: Կարծեաց ազատութիւնը ո՛ր և իցէ
զրպարտութիւն, ստուգութեան կնիքը
չունենցող ամբաստանութիւն և կամ ան-
ձերու պատուոյն զանցառութիւն մը եր-
բէք չկրնար արդարացնել: Մեծապէս
շնորհակալ ենք Մեծարոյ ատենապետին
անանկ կարեոր և լուսաւորեալ սկզբունք
մը պաշտպանելուն համար, որով յիշեալ
նիւթին վրայ մեր կարծիքն ալ յայտնելու
համարձակութիւն կ'առնենք: Յիշեալ
ատենախօսութեան Մասիսի միջոցաւ տըր-
ուած քանի մը կարճառօտ կտորներն ան-
գամ բաւական են մեզի վկայել տալու
թէ ատենախօսն իր նիւթին հուրն այնպէս
բացատրած է, որ բան մը պակաս մնա-

ցած չէ: Մենք թէպէտ յիշեալ ատենա-
խօսին հետ աս նիւթին վրայով բոլորովին
համաձայն ենք, բայց և այնպէս նիւթին
կարեորութեանը համար քանի մը դիտու-
ղութիւն մեր կողմանէ կ'ուզենք ընել:
Ի վերջոյ արդի հրատարակութիւններուն
ընդհանրապէս բանակառութեան ոգւոյն
վրայ համառօտ տեսութիւն մը պիտի տանք:

Ըմենէն ազատ ու քաղաքակիրթ ազգեր
կարծեաց, կամ լաւ ևս ըսենք՝ մամլոյ ա-
զատութեան մեծ արժէք կուտան, անի-
կա գրեթէ ընկերական դրութեան մէկ
էական փէտը համարուած է, և ան ազ-
գերէն ոմանց, ինչպէս Անգղիոյ, Սահմա-
նադրութեանը հիմնական օրէնքներուն
կարգն է, այնպէս որ կառավարութիւն-
ներն անոր նկատմամբ փոփոխութիւն մը
չեն կրնար ընել: Համայնազգային (էնթեր-
նասիոնալ) յարաբերութիւններն անգամ
ան ազատութեան վրայ ազդեցութիւն
չեն կրնար ունենալ: Ընդ եղած տեղը՝
գաղափարաց անընդհատ մակընթացու-
թիւն մը՝ մարդոց յառաջադիմութեան
վիճակին նայելով միտքերը երթալով ճշ-
մարտութեան մօտեցնող գաղափարներ
յղանալու բեղմնաւոր, և փորձառութիւն-
ներ ստանալու յարմար կ'ընէ: Կարծեաց
ազատութիւնն ան նիւթերէն մէկն է, ու
րոյ օրինաւորութիւնն, օգտակարութիւնն
ու հարկն ըմբռնել չափաւոր միտքերու
անգամ դժուարին չէ, ոչ ալ ապացուց-
ուելու համար բարձր և խորին իմաստա-
սիրութեան կարօտ է: Ո՞ր աւամիկ մարդն
է որ, թէև իր մտքին կարճութեանը տե-
ղեակ, երբոր քանի մը վրայ իր մտածու-
թիւնը կամ կարծիքն ըսելու արգիլուի,
չզգայ թէ իրեն անիրաւութիւն ու բըռ-
նութիւն եղաւ: Կարծեաց փոխադարձ
ազատութիւն վայելելն իրարու ամենէն
հակառակ կողմնակցութիւններու շահա-

ւոր է : Աս ազատութեան երեսէն գալու որ և իցէ փնաս առերեւոյթ է , և անոր հակառակ մունջ և անձայն վիճակին իրական փնասներուն հետ չկրնար հաւասարիլ : Գիտենք որ մարդոց կարողութիւնները , զգացումները , շահերը , կրթութիւնը , գիտութիւնը , ձիւքերը հաւասար և միօրինակ չեն . ասոնց ամեն մէկն անոնց կարծիքներուն վրայ ազդեցութիւն ունի , և ասով անհատներու կարծիքներուն ու տեսութեանը երևան ելած ատենն , անոնք կը նմանին մետաղներու որ իրենց բովերէն շատ քիչ անգամ և գրեթէ բնաւ մաքուր և զուտ չեն ելլեր : Չարամտութիւն , գաղտնի նպատակներ , թիւր և վշտասակար բերումներ , կարծեաց ազատութեան դրօշին տակ իրենց խաղերը պիտի խաղան . իրարու հակառակ մտածութիւններ խաչաձև իրարու պիտի պատահին . ատեն ատեն գաղափարաց մթնոլորտը , մրկկային ժամանակներ մեր համատարած օդը տեսածնուս պէս , շփոթ , խառնակ ու պղտոր պիտի տեսնենք : Բայց աս և ասոնց նման վիճակներ որ կրնան իբրև խիստ աղետալի նկարագրուիլ , մարդիկ խօսելու ազատութեան բնական իրաւունքէն զրկելու բաւական պատճառ չեն : Փորձառութիւնն ու գործնական օրինակներ մեզի համար համոզման անբռնաբարելի զօրութիւն ունին : Պատմութիւնն , ան փորձառական դպրոցը որ մարդիկ ամեն բանէ աւելի գործնական կերպով կը կրթէ , մեզի կարծեաց ազատութեան օգտին ու հարկին վրայով այնպէս համոզած է , որ չենք կրնար անիկա չուզել , և կրփափաքիք որ հակառակ խորհողներն աս խիստ պարզ ու յայտնի ճշմարտութեան վրայ համոզուին :

Բայց խօսելու փոխադարձ ազատութիւն շնորհելու պատճառը , անոր հիմեղող սկզբունքն ի՞նչ է : Մենք խօսելու ազատութիւն ունենալու իրաւունք , և նոյնը մեր հակառակորդներուն շնորհելու պարտաւորութիւն ունինք անոր համար որ մեր կարծիքներն ու տեսութիւններն ինքնին ճշմարիտ ըլլան չըլլան , մեզի համար ճշմարիտ են . և մեր կարծիքներուն ու տեսութեանը մեզի համար ճշմարիտ եղած ատենը , չենք կրնար ուրանալ թէ անոր ճիշդ հակառակը մեր հակառակորդին համար ճշմարիտ չըլլայ : Մեր ճշմարտութիւններուն բնութիւնն աս ըլլալով , անոնց վրայ մեր ունենալու բնական

համետ համարումը կը թելադրէ մեզի որ մեր հակառակորդներն յաղթահարելու համար՝ համոզման արդար ու օրինաւոր ճամբան ընտրենք : Ասիկա սկեպտիկեանութիւն չէ . սկեպտիկեանութիւնը կը կարծէ թէ մարդուս համար ճշմարտութիւն չկայ , քանզի անիկա ճշմարտութեան առարկայն , այն է իրերուն էութեանը հասելու անընդունակ է : Բայց մեր կարծիքներուն բնութեանը վրայ մեր ունեցած համետ համարումը մեզ մանաւանդ երթալով ճշմարտութեան մօտենալու յարմար կ'ընէ : Իրերուն էութիւնը կոչուած նախնի դպրոցական բառը թերևս նոյն դպրոցականութեան Գալլի-Լի-ն կոչած Դալմատական միջոցին մէջն է : Մեզի համար , մեր ճշմարիտ կոչած բանն՝ իրերուն մեզի ունեցած յարաբերութեան եղանակն է : Իրերուն մեզի ունեցած յարաբերութիւններուն ճշմարտութեան աստիճանն՝ անոնց մեզի ըրած ազդեցութեանը միօրինակութենէն կախում ունի : Ամենէն ճշմարիտ և ամենէն քիչ կարծեաց տարբերութեան ենթակայ եղող բաներն՝ ամենէն հաստատուն ու միօրինակ յարաբերութեամբ մեզի ներկայացող բաներն են : Ինչու համար իրերուն մաթեմատիկական յարաբերութեանցը վրայ մարդոց մէջ ընդհանուր կարծեաց համաձայնութիւն կայ , մինչդեռ մեզի շատ աւելի ընտանի ու սովորական բաներ կան որոց վրայ մեծամեծ ու զարմանալի տարաձայնութիւն կը տիրէ անանկ մարդոց մէջ անգամ որոնք մտքով ու գիտութեամբ երևելի են : Քանզի աս վերջիններուն յարաբերութիւնները միօրինակ ու ամեն մարդու միևնոյն չեն : Քանի որ կան անանկ յարաբերութիւններ որոց վրայ համաձայն ենք , կրնանք յուսալ թէ ուրիշ յարաբերութեանց մէջ ալ երթալով կրնանք ընդհանուր համաձայնութեան մը մօտենալ : Ապա մեր կարծիքներուն բնութեանը վրայ մեր ունեցած համետ համարումը , որ ըստ մեզ կարծեաց ազատութեան հիմն է , սկեպտիկեանութիւն չէ :

1) Երջապէս կարծեաց ազատութեան տակ ինկող գաղափարաց կարգը (օրբը փիլիսոփայ) սա է որ մենք փոխադարձ ազատութիւն ունենանք ըսելու թէ այս ինչ բանի վրայ եղած ըմբռնումը կամ կարծիքը մեր անձնական ըմբռնմանն ու կարծեացը համաձայն է թէ չէ : Կարծիքներ

ընդ մեր զգացողութենէն ու դատողութե-
նէն կախում ունին : Կրնանք ըսել թէ ի-
րերուն մեզի ունեցած յարաբերութենէն
զատ՝ մեր կարծիքներուն վրայ տիրող ,
զանոնք չափաւորող կամ որեւիցէ կերպով
փոփոխող ուրիշ հեղինակութիւն կամ օ-
րէնք ըլլալու չէ :

Ետեւ ըստ մեզ որչափ ճշմարիտ ալ են ,
տակաւին գիտենք թէ այլևայլ պատճառ-
ներու համար կարծեաց ազատութեան
թշնամիներ պիտի գտնուին : Բայց հիմա
շատերուն ազգին մէջ կարծեաց կամ մամ-
լոյ ազատութեան հակառակ ըլլալուն գըլ-
խաւոր պատճառը սա է որ կը կարծուի
թէ անով յանդուգն և անսանձ ազատու-
թեան մը, մանաւանդ անձերու դէմ ուժ-
գին յարձակումներ ընելու համարձա-
կութիւն կը տրուի : Ճշմարիտ է թէ վեր-
ջին ժամանակներս ազգային մամուլներէն
եւած հրատարակութիւններուն մեծ մա-
սը բանակաւորութեան (փոլիսի) ոգւոյ մը
ծնունդ է . հեղինակներն իրարու դէմ
յարձակում ընելու մասնաւոր գիտում
մ'ունին . կարծես թէ հակառակ կարծիք-
ներ երկարժամանակեայ լուծեամբ ծա-
ծուել խմորուած , որպէս թէ իրար կործա-
նելու նպատակով իրարու ետեւ և իրա-
րու դէմ կը պայթին : Բաներուն առ վի-
ճակը ժողովուրդին մեծ մասին բաւական
տեղեւորութեան պատճառ կուտայ : Աս
բանակաւորութեան ու յախուռն յարձակ-
ման ախտը թէպէտ ազգային լրագիրնե-
րէն ոմանց վրայ ամենէն զգալի է , սա-
կայն ճշմարիտը խօսելով , ինչպէս ըսինք ,
հրատարակութիւններուն մեծ մասը նոյն
ոգւով տողորուած են : Տպագրութեան ,
և մանաւանդ լրագիրներու ազատութիւնն
այս երկրին մէջ բաւական սեղմուած է ,
և քիչ շատ խիստ քննութեան մը ազատ
չէ . բայց ինչպէս որ է՝ Հայ մամուլները
շատ աւելի ազատութիւն կը վայելեն :
Քիչ մը յառաջ բացատրուած վիճակին
պատճառը թէև առ ազատութիւնն է , և
անոր համար անոր բոլորական կամ մաս-
նական սեղմմանը փափաքողներ կան , բայց
և այնպէս մենք առ վիճակն ու անկէ յա-
ռաջ եկած շփոթութիւնները տեսնելով
ալ , տակաւին մեր մամուլ ազատութեան
օգուտն ու կարեւորութիւնը չենք կրնար
ուրանալ . թէպէտ և առ ազատութիւնն ը-
սածնիս պարզապէս ազգային նիւթերու
վերաբերութեամբ է , որոնք կառավա-
րութեան մտադրութիւնն իրենց վրայ

դարձնելու բնութիւնը չունին : Եթէ
Տէրութեան տպագրութեան օրէնքին ան
մասը՝ որ անձներու պատուոյն վերաբե-
րեալ յօդուածները քննադատութեան
տակ կը ձգէ՝ գրող քննիչներուն կողմէն
ազգային մամուլներէն հրատարակուած
գործքերուն համար քիչ մ'աւելի խստու-
պահուի , ներկայ վիճակին բաւական դար-
ման տարուած կ'ըլլայ , և տեղեւորութեանց
պատճառը կը վերնայ , ու ազգին մէջ վայե-
լուած ան չափաւոր տպագրութեան ա-
զատութեանը ձեռք երկնցընելով անիկա
անդամատելու հարկ չի մնար : Աս և ստոր
նման դարմաններու հոգ տանելն անոնց
թող տալով որոց 'ի պաշտօնէ կը վերաբե-
րի , մենք վերը յիշուած բանակաւորութեան
և իրարու դէմ եղած ոգորման ոգւոյն
գանք :

Ազգին մէջ եղած բանակաւորութեանց
բուն պատճառը սա է որ հին ու պահպա-
նողական կարծիքներ՝ աւելի զօրութիւն
ունենալու սկսող նոր և ազատ սկզբունք-
ներու դէմ ոգորելով , առ վերջիններուն
հիններուն դէմ հակառակ ներգործութիւն
ընելու և անոնց ուժը կործանելու առիթ
կուտան : Ազգին մէջ կարծեաց անհամա-
ձայնութիւն և անոնց վրայ վիճումներ ըլ-
լալը հասարակաց յառաջագիմութեան
փաստին փաստակար չէ : Աս վիճակը շատ
ազգերու և հասարակութիւններու մէջ կը
տեսնենք : Բայց մեր մէջ եղած անհամա-
ձայնութիւնները որ ինքնին թեթեւ են ,
դժբախտութեամբ երբեմն կը ծանրա-
նան , և աւելի կրնան ծանրանալ , երբոր
կարծիքներն անձերու հետ նոյնացընենք :
Մեծապէս կը սխալինք եթէ փոխանակ
փաստերու և սկզբունքներու զօրութեամբ
միմեկ և ուղղակի կարծիքներու դէմ կըռ-
ուելու , անձերը մաքաւման առարկայ ը-
նենք . որպէս թէ կարծիքներու ախտեան-
ները զգեստելով և անոնք տխուր և զրգ-
ուելի երեցընելով կարծիքները կը յաղթա-
հարուին : Աւելորդ է ըսել թէ անձանց
դէմ եղած յարձակողական ճամբան՝ իր
դիտած արդիւնքն , այն է՝ բաղձացուած
սկզբունքին զօրանալն , ունենալու տեղ ,
անոր հակառակ արդիւնքն ունենալու
յարմար է : Սկզբունքին տէրերուն վրայ
բարոյական պակասութիւններ ցուցնելը ոչ
միայն սկզբունքը չհերքել , այլ մանաւանդ
իրեւ չափազանց նկարագիր , իրեւ չարա-
խօսութիւն և յանդգնութիւն , սկզբուն-
քին պաշտպանները , կասկածելի կ'ընէ , անոր

պայծառութիւնը կը մթացընէ ու զօրութիւնը կը տկարացընէ : Մենք ասոր հակառակն ընելու ջանալով, այսինքն նոր սկզբունքներուն պատճառներն, անոնց փիլիսոփայական փաստը, պատմական և իրական արդիւնքը ներկայացընելով, հին պահպանողական գաղափարներու տէր կարծուած անձանց քովն անգամ ան սկզբանց աւելի հակամիտութիւն քան թէ անոնց դէմ հակառակութիւն տեսանք : Եթէ մեր առարկան անձերու բարոյական բնաւորութիւնն ըլլար, զանոնք այլևայլ տիպոգոմներով սեցընելը թերևս արդիւնք մ'ունենար. ապա եթէ մեր վեր վերցընել ուղած բանը սկզբունքներն են, ինչո՞ւ համար անոնք լուսաբանելը, պարզելն ու անոնց վրայ իմաստասիրելը թող տալով, անձերու հետ մրցինք : Արծիւները սկզբունքներու վրայ հիմնուած ըլլալու են. անանկ սկզբունքներու վրայ որոնք ներդրութիւն, կամ գործնական օգուտ և ազդեցութիւն ունին : Սկզբունքներուն ճշմարտութիւնն աս ներդրութիւնէն կախում ունի, ոչ թէ անիկա պաշտպանողներուն կամ անոր կուսակիցներուն անձնական որպիսութենէն : Մեր դարն իմաստասիրութեան դար է. անձերը սկզբունքներու վրայ շատ քիչ ազդեցութիւն ունին. ժամանակին անցքերը մեզ ասոր համոզելու բաւական են : Մեզի կ'երևի թէ աս տեսութիւնները ներդրութիւն են ոչ միայն մեր գրութեանց կերպին վրայ, ուստի և բանակաւորութիւնը տեսակ մը հրազեններու պէս վերջին հարկաւորութեան առեն երևնալու է, այլ և բուն իսկ մեր կարծիքներուն վրայ, որոնք մեր առանձնակի և հասարակաց հետ գործելու եղանակին աղբիւրն են :

Դ Պ Ր Ո Յ Ի

ԳԼՄ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տես թիւ 19

Դպրոցներու կամ նախնական դաստիարակութեան վրայ մեր խօսելու նիւթը, մեր ի սկզբան ըրած խոստմանը համեմատ, ուսմանց նիւթերու և հրահանգութեան կամ ուսուցանելու կերպին վրայ պիտի ըլլար : Ուսմանց նիւթերը մեր նա-

խընթաց քանի մը յօդուածները գրաւեցին. հիմա ուսուցանելու կերպին վրայ պիտի խօսինք : Բայց կ'ուզենք որ դպրոցաց կամ նախնական դաստիարակութեան պատմութիւնն աս մասին նախընթաց ըլլայ, յետոյ Գերմանիոյ դպրոցաց վրայ խօսելու առենինս, դարձեալ ուսմանց նիւթերու վրայ պիտի դանք :

Քաղաքային իշխանութեան տեսչութեանը տակ Եւրոպական դաստիարակութեան դրութիւն մը նախ և առաջ կազմակերպած ըլլալուն պատիւը Գերմանիոյ է. Գերմանիան իբր մէկ ամբողջ կամ մէկ ժողովուրդ առնելով, ոչ թէ աշխարհացոյցներուն ցուցուցած Գերմանական տէրութիւններէն մէկուն միայն : Աս երկրին մէջ դաստիարակութիւնը նախ և առաջ Գիթո-լեան անուն առաւ, և ուսուցանելու ու ողաք կրթելու արհեստը նախ և առաջ հոս յատկապէս աս բանին համար հաստատուած վարժապետանոցներու (Էգոլ նորմալ) մէջ գրութեամբ սորվեցընելու սկիզբ եղաւ : Ճշմարիտ է թէ քրիստոնէական հասարակութեանց մէջ ի սկիզբանէ հետե դաստիարակութեան խնամ տարուած է : Բայց դաստիարակութիւնն ուսում ընելուն սկիզբը դեռ շատ հին չէ. և երեք հարիւր տարուան ջանքերէ, ու դարէ դար, տարուէ տարի նոր և զգալի յառաջադիմութիւններ ընելէ ետքը, այս օրուան օրս տակաւին ընելու շատ բաներ կան նաև ան ազգերուն մէջ որոնք դաստիարակութեան համար մեծամեծ բաներ ըրած են, այն է՝ դպրոցաց կազմակերպութիւնը շիտեւելու, և մանաւանդ վարժապետաց ներքին վիճակն ու լաւութիւնն ապահովեցընելու համար. քանզի առակ է թէ Որպիսի է վարժապետ, այնպիսի է դպրոցը : Եւրոպիոյ մեծամեծ ազգերն ու Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Ժողովուրդը դաստիարակութեան ուսմանն ու գործնական յառաջացմանը մասին այնպիսի սաստիկ գործունէութեամբ իրարմով ելեւել կ'ընեն, որ արդարեւ զարմանալի է. բայց և ոչ մէկն աս մասին Գերմանիան իրեն օրինակ ընելու ամօթ կը համարի : Գերմանիոյ մէջ ժողովուրդեան կամ հասարակաց դաստիարակութեանը պատմութեանը մէջ երեւելի եղող բանի մը անձանց անունն ու գործքերը հոս համառօտիւ յիշատակելով մեր առաջիկայ նպատակին շատ հարկաւոր է :

Ի ութեր ու Մեյլանթին առաջին եղան

որ Գերմանիոյ մէջ դպրոցներու համար օրէնք մը կառավարութեանց ընդունել տարու ջանացին ու յաջողեցան : Վիւրթեմպերկի կառավարութիւնը 1559 ին , Սաքսոնիա 1560 ին , և Հէսսի կառավարութիւնը 1565 ին դպրոցներու օրէնք մը ընդունեցան , որն որ հասարակաց դպրոցներու դասաւորութեանը (սլաւֆիֆտսիոն) , տեսչութեանն ու նպաստներուն (սիֆֆր) համար նախատեսութիւններ կամ կանոններ կը պարունակէր : Գերմանիոյ կրօնական պատերազմին առէնը որ 1618 ին ըսկսելով երեսուն տարի տևեց , ուրիշ բաներու հետ ուսման և դաստիարակութեան համար եղած ամեն բան տապալեց : Պատերազմէն ետքը կառավարութիւններուն մտադրութիւնը նորէն դաստիարակութեան ու դպրոցաց վիճակին վրայ դառնալ սկսաւ : Տղոց որոշեալ թըւով տարիներու մէջ կանոնաւորապէս դպրոց երթալուն ուշադիր ըլլալու համար ոչ միայն ծնողաց խօսիւ պատուէրներ տրուեցան , այլ և զանցառութիւն ընողներուն պատիժներ սահմանուեցան : Ասանկ օրէնք մը նախ 1643 ին Վոթայի Դքսութեան մէջ , ապա 1663 ին Հիլտէսհայմ , և 1669 ին Բրուսիոյ մէջ հրատարակուեցաւ : Աս միջոցիս մէջ երկու մարդիկ երեցան , որոց առաջինը Փիլիպպոս Սպէնէր 1635 ին Ալտսի մէջ , և երկրորդը Հերման Ֆրանքէ 1663 ին Լիւպէք ծնած , Գերմանիոյ մէջ հրապարակական դաստիարակութեան դրութեանն ու դպրոցաց կանոնաւոր կերպին հիմնադիրներն եղան : Մանաւանդ վերջինը Ֆրանքէ 1696 ին Հալլէի Որբանոցն հաստատելով Գերմանիոյ դաստիարակութեան պատմութեանը մէջ նոր թուական մը բացաւ :

Հալլէի արուարձանին մէջ աղքատներու հաց բաշխած առէնը , Ֆրանքէ անոնց տգիտութեանը վրայ անոնց աղքատութեանը վրայ ցաւածին չափ կը ցաւէր : Ուստի անոնց ֆիզիգական ու բարոյական անկաճութիւնը միանգամայն վերացընելու համար , զանոնք ծեր ու տղայ իր տունը կը հրաւիրէր , և անոնդ բաշխած առէնն անոնց օգտակար դասախօսութիւններ կ'ընէր : Վերջապէս անոնց մէջէն որբ տղաքը 1694 ին իր տունը ժողվելով Որբանոցն հիմնեց : Ասանկ գործքի մը ծախքին բաւական ըլլալու համար , տանը խօսարանին ուր հիւրերը կ'ընդունէր , դրանք բով դանձանակ մը դրաւ , որուն

վրայ սա խօսքերը գրուած էին . « Որ ունի , ցի զկուս ինչ զաշխարհիս , և տեսանիցէ զեղբայր իւր կարօտեալ իւրիք , և փակիցէ զգուծս իւր առ ինմանէ , զիմիդ սերն Աստուծոյ իւրմա իցէ բնակեալ » . Ա . Յովն . Գ . 17 . և անփապէս տակը , « Իւրաքանչիւր որպէս և յօժարեսցի որ սրտիւ , տացէ . մի առ հարկի և արտմութեան . քանզի զտուրս զուարթաւաստ սիրէ Աստուած » : Բ . Վր . Թ . 8 : Գանձանակին եկամուտը հեղհեղէ կ'աւելնար : Ֆրանքէ սա և ասոր նման միջոցներով շատ հիմնարկութիւններ ըրաւ , այնպէս որ մեռնելէն առաջ , և մեռնելէն ետքը , Հալլէի Որբանոցին եկամուտներէն հետեալ հաստատութիւններն հիմնուեցան :

1. Իւնն որբանոցը 1684 ին հաստատուած , ուր մինչև 1838 տարին 5,000 որբ ձրի դաստիարակուած են : Որբերուն մէջէն երեւելի տաղանդ ունեցողները՝ համալսարանի համար կը պատրաստուէին , ու դարձեալ հոն կը դարմանուէին :

2. Թագաւորական վարժոցը (կէպսիոժիոմ լոյալ) , 1696 ին հաստատուած , հարուստներու և ազնուական տղոց համար : Աս գիշերօթիկ թոշակաւոր դպրոցը մինչև 1839 տարին 2,850 տղայ դաստիարակուած է . և եկամուտովն Որբանոցը կը մատակարարուէր :

3. Լապիւնական դպրոց կոչուածը , 1697 ին հիմնուած , որ Հալլէի բնիկ և դրսեցի տղոց համար էր : Աս դպրոցն առնուող տղաք առջիններուն չափ հարուստ չէին :

4. Գերմանական կոչուած դպրոցն անմանչ և աղջիկ տղոց համար որոնց ծնողացը նպատակը բարձրագոյն ուսմունք սորվեցընել չէր : Ինչպէս անունէն յայտնի է , սա դպրոցին նպատակը մայրենի լեզուն միայն սորվեցընել էր :

Երբ կամ չորս հազար տղայ վերոյիշեալ դպրոցներն ամեն ուսման մէջ կը կրթուէր : Բայց Հալլէի Որբանոցին եկամուտներէն սա դպրոցներէն զատ ուրիշ հիմնարկութիւններ ալ եղան :

Ուստի

5. Սուրբ գրոց մամուլը 1712 ին հիմնուած , ուր Ս . գիրք կը տպուէր , ու շահը յաջորդ տպագրութեան համար կը գործածուէր :

6. Դրատուն մը զոր Ֆրանքէ սկսաւ իր գիրքերը դպրատանց գործածութեանը համար գնելով , և հիմա 20,000 հատորի հասած է :

7. Դեղարան մը աղքատներու բեղ տալու համար, որուն սկզբնաւումը Ֆրանքէին ժամանակէն է. և Որբանոցին պիտոյքը հոգալէն զաւուրս ալ ստակով դեղ կը տրուի, ու եկամուտէն Դեղանոցին ծախքերը կը մատակարարուին:

8. Գրաւաճառանոց մը որ ընտիր մատենագիրներ և դպրատանց համար դասագիրք՝ ոչ միայն վերոյիշեալ հիմնարկութեան դպրոցներուն, այլ և դուրսի համար, աժան գնով կը հրատարակուին:

9. Երեւնոց մը:

Ֆրանքէ 1697 ին վարժապետացուաց համար ալ դպրոց մը հաստատեց «Ուսումնարան վարժապետաց» անունով: Աս դպրոցին մէջ երկոտասան աղքատ, բայց վարքով ու հանճարով վկայեալ պատանիներ գիշեր և ցորեկ կը դարմանուէին, և երկու տարի վարժապետութեան համար դաստիարակութիւն առնելէ ետքը, վերոյիշեալ դպրոցներուն մէջ երեք տարի դասատուութիւն ընելու պարտաւոր էին: Ֆրանքէին դպրոցներուն կարգը, ոգին ու ճամբան այնպէս համբաւ տուին որ Եւրոպիոյ այլապէս կողմերէն անոր ձեռքին տակ կըթուելու համար շատեր չալէ կուգային:

Ֆրանքէին յաջորդեց Պաղէտով 1723 ին Համպուրկ ծնած. յետոյ Գամբէ և Սալցման, որոնք Պաղէտովին հիմնած «Մարդասիրական դպրոցին» անունովը Ֆիլանտրոփեանք, այսինքն Մարդասիրականք կոչուեցան, ու մեծ Եւրոպական համբաւ ըստացան:

Ֆիլանտրոփեանց, որոնք Դաստիարակականք ալ կը կոչուին, սկզբունքը Գաղղիոյ համար Ռուսոյ իր «Էմիլին» մէջ, և Անգղիոյ համար Զոն Լոք «Մտածութիւնք ի վերայ դաստիարակութեան» գործքին մէջ վաղ ուրեմն բացատրած էին: Աս դրութեան նպատակը՝ բնութեան միտ գնելով գործնական դաստիարակութիւն մը տալ էր: Մարմինն ու միտքը միանգամայն այնպէս կըթել ու զօրացընել կը ջանային, որ հոգւոյն նպատակներն ու խորհուրդներն ազդուութեամբ կատարելու պատրաստութիւն ըլլայ: Ա՛ռազէին որ ընտանեաց ու դպրոցաց մէջ տղոց բարեկրթութեան եղանակն անոնց բնութեանը մէջ տեսնուած ամենէն աղէկ սկզբունքներուն նայելով մեղմանայ: Լեզուի, երաժշտութեան ու բնական գիտութեանց մէջ հրահանգելու մասնաւոր ուշադրութիւն կ'ընէին:

Աս ժամանակները երեցաւ Հէնրի Փէս դալոցցի, որ Ֆիլանտրոփեանց շաւղին հետեւելով, և օրինակներովն ու գրութիւններովը բոլոր Եւրոպիոյ մէջ նախնական հրահանգութեան դպրոցներու վրայ նոր ոգի մը եհեղ: Դաստիարակութեան վրայ ասոր ունեցած տեսութիւններն այնպէս առողջ ու կորովի են, որ հիմա շատ դաստիարակներ ու դասատուներ անոր կը հետեւին. և անոր ընթացքը՝ դաստիարակելու և ուսուցանելու գրեթէ ընդհանուր եղանակն եղած է: Հոս արժան կը համարինք համառօտ ծանօթութիւն մը տալ Փէս դալոցեան դրութեանը՝ որով վերջին կէս դարուն մէջ Գերմանիոյ դպրոցները գրեթէ առհասարակ ոգեւորուած են:

Փէսդալոցցի 1740 ին Զուիցերայի Յիւրիք քաղաքը ծնաւ. բժշկի որդի էր, և թէպէտ առաջին դաստիարակութիւնն իր հօրը տանը մէջ առաւ, բայց կըթելու և հրահանգելու զարմանալի հանճար մը ունենալուն համար, իր առանձին հրահանգութիւնն ու ջանքերը դաստիարակութեան ուսմանը վրայ դարձուց. և իր հանճարոյն ու բերմանը համեմատ փորձ և վարժ ըլլալու համար՝ ժողովրդեան, նա մանաւանդ ռամկին մէջ և ռամկին հետ ապրելու սկսաւ: Անոր միտքը ժողովուրդին խեղճութեանը հասու ըլլալ ու խեղճութեան աղբիւրը գտնել էր: Աղէկ հասկըցաւ որ ժողովուրդին խեղճութեանը պատճառն էր անոր տգիտութիւնը բնութեան ու մարդկային ազգին վրայ, անոր մտքի վեմութեմ պակսութիւնը, նախապաշարմունքը, անխորհրդութիւնը, թեթեւութիւնը, անկարգ վարմունքը, անվստահութիւն և յամառ ու վրէժխնդիր յօժարութիւն ունենալն անոնց դէմ՝ որ անոր տկարութիւնն իրենց շահուն գործիք ըրած են, կամ զանոնք ըրած գանգատներնուն համար կը պատժեն: Հասկըցաւ թէ աս ամեն չարեաց դարման՝ ժողովուրդին տըղայութենէ աղէկ դաստիարակութիւն տալն էր: Պատերազմի աւերումները Զվիցերայի մէջ շատ մը տղոց անտերունչ մը նստուն պատճառ եղած էին: Ուստի իր բարերար դիտաւորութիւնները կատարելու եռանդով անոնցմէ մաս մը իր տունը ժողովեց, և իր հանգստութիւնն ու մխիթարութիւններուն մեծ մասը զոհելով, զանոնք հրահանգել ու թէ իր և թէ բարերարաց ստակովը դարմանել սկսաւ: Աս պարագաներուն մէջ էր որ Փէսդալոցցի

դաստիարակութեան ճշմարիտ ու պարզ միջոցներուն հնարագետ եղաւ : Իր որբ աշակերտներուն ամենն ալ հաւասար կարեկցութեամբ ու գորովով կը խնամէր և այնպէս անոնց սրտին մէջ վստահութիւն ու սէր զարթոնցանելու , և բարի բարի զգացմանց սերմերը ցանկելու փորձը կ'ընէր :

Արդ Պէրնի Դանդոնին մէջ Պուրկտորֆ ըստած տեղը խիստ կանոնաւոր կերպով դպրոց մը հիմնեց , և անոր մարդասիրութիւնն ու տաղանդներն ուրիշ գործակիցներու խումբ մը հոն անոր բոլորակը հարաւիրեց : Հոս խելամուտ եղաւ թէ տղոց կարողութիւններուն զարգացմանը նպաստող սկզբունքներն որոնք են . և թէ՛ իւրաքանչիւր հրահանգութեան համար անոնց ընդունակութեան ժամանակը երբ կը սկսի ու երբ կ'աւարտի :

Փէսդալոցցի իր աս հետազոտութիւններէն իբր հետեւութիւն սա հիմնական սկզբունքը սորվեցաւ թէ Դաստիարակութիւնը զմարդ անոր նպատակին յարմար ընելու համար՝ բնութեան օրէնքներուն համեմատ յառաջ երթալու է : Կամ անոր աշակերտներուն լեզուին ըսենք՝ դաստիարակները տղուն ու բնութեան մէջտեղն իբր ինքնակամ միջնորդ մը գործելու , և իրենց յատուկ արհեստական կարգադրութիւններուն հետամուտ ըլլալու չեն . բնական զարգացման ընթացքին նպաստելու մանաւանդ , քան թէ անիկա բռնադատելու են . անոր , այսինքն բնութեան , յառաջացմանը հսկելու և հետեւելու , քան թէ ինքնահնար դրութեան մը դիւրին ու հեշտ ճամբան հորդելու են : Աստի աս սկզբունքին համեմատ ,

Ա. Փէսդալոցցի Պաղէտովին պէս՝ նիւթական ճամբով , այսինքն՝ արտաքին առարկաներու վերաբերեալ ամեն բան կրկնութեամբ յիշողութեան մէջ տպաւորելով , և մեքենական վարժութիւն տալով՝ միտքը մշակելը լաւ չէր համարէր : Ընդ հակառակն՝ տղան յարատեւ ընթացքով ինքնին գործունեայ ըլլալու գրգռելով՝ անոր միտքը զարգացընելու , կրթելու և կարողութիւնները զօրացընելու կը ջանար . միայն չափաւոր աստիճանով անոր ջանքերուն ձեւնտուութիւն ընել պատշաճ կը տեսնէր :

Բ. Համ վարժապետներու պէս՝ անոնց դրութեան խուճապելու և կուրօրէն խարխալելու տեղ , Փէսդալոցցի ու

սում մը սկսելու համար յատուկ կէտը գտնել , ու մեղմով և աստիճանաբար բայց անընդհատ ընթացքով , մէկ կէտէն միւս կէտը յառաջ երթալ կը ջանար . միշտ սպասելով որ երկրորդ կէտ մը չաւանդած՝ առջի աւանդուածը տղուն մտքին մէջ բաւական բացայայտ ու յստակ ըլլայ : Ասկէ տարբեր ընթացք մը հարկաւ հարեանցի ծանօթութիւն մը տալէ ուրիշ արդիւնք չունենար , և ոչ միայն տղուն զուարճութիւն և քաջալերութիւն չտար , այլ և անոր իրական յառաջագիմութեանը խոչ կ'ըլլայ :

Գ. Փէսդալոցցի յիշողութիւնն ու իմացութիւնն անպիտան կերպով մշակելուն , ճշմարիտ դաստիարակութեան իբրև հակառակ բանի մը թշնամի էր : Անիկա դաստիարակութեան էութիւնը բոլոր կարողութիւններուն ներդաշնակաւոր և միօրինակ զարգացմանը մէջ կը դնէր . անանկ որ մարմինը մաքէն յառաջ չանցնի , ոչ ալ մտքին զարգացմանը մէջ՝ ֆրիզդական կարողութիւններն ու խորթակները («ֆէսթ»՝ «իոն») ետ մնան , և միւսին ժամանակ տեղեկութեան հետ մէկտեղ գործնական յիշողութիւն ալ ստանալ հնար ըլլայ : Երբոր աս կէտը ձեռք բերուի , կրնանք վըստահ ըլլալ թէ դաստիարակութիւնն իրօք սկսած , ոչ թէ լոկ հարեանցի է :

Դ. Դաստիարակներէ ոչ միայն իւրաքանչիւր տղու և իւրաքանչիւր սեռի յատկութիւններուն , այլ և ան ազգին՝ որուն մէջ պիտի գտնուին , բնաւորութեանն ու շուրջ մտադրութիւն ընել և քաջ տեղեկութիւն ստանալ կը պահանջէր . քանզի կը հաւատար թէ աս կերպով միայն դաստիարակները կարող կ'ըլլան իրենց աշակերտներուն առաջնորդել որ անոնք ստանան ան զարգացումն ու որախոսութիւնները զօրս Արարիչն անոնց կարողութիւններ տուած ատենը՝ անոնց ապագայ կոչմանը համար հարկաւոր դատած էր . և զանոնք պատրաստել որ իրենց հայրենի ժողովուրդին մէջ յիշողութեամբ աշխատելու յարմար ըլլան :

Ե. Պաղէտով թէպէտ դպրոցներու մէջ ամեն կարեւոր ուսման նիւթոյ մուտ տըւած էր , սակայն անոնց միջոցով իմացական կարողութեանց զարգացմանը մասնաւոր նկատում չէր ընէր : Փէսդալոցցի աս ընթացքը հարեանցի կը համարէր : Անիկա նախ իբր ուսման նախնական նիւթան բաները միայն ընդունած էր , որոնք

տարածութեան, թուոյ և լեզուի կը վերաբերին. ասոնք միայն են, կ'ըսէր, որոնց վրայ որոշ և բացայայտ գիտութիւն ստանալ հնար է. և կը պահանջէր որ աս նիւթերը կարելի եղած պարզութեամբ, ամենէն դիւրիմաց կերպով և իրարու հետ կապակցութեամբ ուսուցուն: Հարո՛ւնալի:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏՆԱՆ

«Տարեք քերականութեան յունական արդի լեզուի հանրերձ ընտանեկան իօսակցութեամբ 'ի պէտս հայկական ուսումնասիրաց: Յօրինեաց Տիմիթրիոս Խ. Չօլազեան: Կոստանդնուպօլիս 'ի Տպարանի Յովհ. Տէրոյանց. 1861»:

Կը ծախուի Մէրձանը գրավաճառ Յ. Մարգարեանի և ուրիշ Հայ գրավաճառաց քով: Գինն է 20 դրուրը:

Մեր արդի մատենագրութեան մէջ ահա նոր գործ մ'ալ 'ի լոյս ելած կը տեսնենք: Մինչև հիմա մեր լեզուին մէջ Յունարէն քերականութիւն չըլլալով, աս դործին ուրախութեամբ կ'ողջունենք. բայց անիկա մասնաւոր շնորհակալութեամբ կ'ընդունինք անոր համար որ հեղինակն՝ ամենուն ծանօթ Յարդոյ Պ. Տիմիթրիոս Չօլազեանն է, որն որ Պօլսոյ մէջ թերեւս առաջին Յոյն անձն է որ վարժ հայերէնագէտ մ'ըլլալով, յիշեալ Յունարէն քերականութեամբ իր ազգին հին և նոր յառաջադիմութենէն խիստ կարեւոր օգուտներ քաղելու համար մեր ազգայիններուն ճամբայ կը բանայ: Յոյն մը քաջ հայերէն սորվելով մեր մատենագրութեանը իւրով սանն նպաստ կ'ըլլայ. ասիկա մեզի համար հիացմամբ յիշուելու բան է:

Աս առթով կ'ուզենք քիչ մը Յունարէն լեզուին կարեւորութեանը վրայ խօսիլ: Հին ազգաց մէջ Յոյներուն զարմանալի յառաջադիմութիւնը, որով անոնք նախնի քաղաքակրթութեան մէջ ամենէն բարձր դիրքը բռնած են, ամենուն յայտնի է: Ուսման և գիտութեան և գեղարուեստից մէջ չկայ ճիւղ մը զոր Հելլենական ազգը մշակած չըլլայ: Հին պատմութեան աղբիւրներուն մեծ մասը, Յունաց միջոցով մեզի հասած են. ազատական արհեստներու, մանաւանդ բանաստեղծութեան, ճարտարապետութեան ու պատկերագործութեան (փլաստիկ) մէջ անոնցմէ մնացած կտորներն են որ աս արհեստներուն մէջ Եւրոպոյ հանճարը զարթուցին: Անոնց մատենագրութեան մնացորդներուն վրայ է որ արդի լուսաւորութեան վսեմ շինուածը կանգնած օր աւուր վրայ կը բարձրանայ: Յունարէն լեզուն դասական լե-

զուններուն առաջինն և կրնանք ըսել թէ թագունահին է: Եթէ արհեստներու և գիտութեանց համար Յոյներն իրենցմէ առաջ կրթութեամբ ազգեր իրենց վարպետութեան, ճաշակի մասին պարտինք խոստովանիլ թէ ծնող և հեղինակ անոնք են: Վերջապէս Հելլենական ազգին գովութեանը համար ինչ որ ըսենք, տակաւին տակաւ ինչ ըսած կ'ըլլանք: և եթէ կայ ազգ մը որ իր նախնիքներովը կրնայ պարծիլ, Հելլենական ազգն է:

Մեր ազգին դալով, դարձեալ անուրանալի է որ Յունարէն գրագիտութիւնը հինգերորդ դարուն և ետքը բաւական ժամանակ առաջին և գլխաւոր աղբիւրն եղաւ ուր մեր նախնիքն իրենց ամենէն ընտիր նիւթերն ընտրելով կ'առնէին. և փափկին, գեղեցկին ու վսեմին ճաշակը մեր նախնեաց գրութիւններէն ան ատեն վերցաւ, երբոր յունարէն լեզուին գիտութիւնը դադրեցաւ: Արշակունեաց սկիզբէն մինչև Սահակ և Մեսրոպ ազգին գրագէտները զանգիկ և ասորի լեզուին հետ անօգուտ տեղը զբաղելէ ետքը, վերջապէս Յունաց և Յոյն լեզուին կազմութեանը մէջ մեզի գիր և դպրութիւն տալու միջոցն ու օգնութիւնը դաւան: Հայերէն լեզուին գաղտնիքը, ինչպէս Պ. Տիմիթրիոս ալ իր յառաջաբանին մէջ կը յիշէ, կրնանք ըսել թէ Յունարէն լեզուին հետ եղած բաղդատութենէ կրնայ երևան ելլել: Հայերէն լեզուին պատմութիւնը որ արդի ժամանակներս Միսիթարեանց խուզարկութեամբը գրեթէ նորէն ծնաւ, ան բաղդատութեան արդիւնքն եղած է:

Նոր Յունարէնին կարեւորութեանը համար աւելորդ է ըսել թէ անիկա աս երկրին մէջ թուրքերէնէ ետքը իբր երկրորդ հասարակաց լեզու զատ կերպով մեզի հարկաւոր է: Աս պատճառաւ կը փափաքինք որ Պ. Տիմիթրիոսին պատուական քերականութիւնը մեր երկտասարդներուն յունարէն սորվելու, կամ արդէն անկատար կերպով գիտցածնին կատարելագործելու պատճառ և գրգիւ ըլլայ: Իսկ մեր գրագէտները որ հին յունարէնէն մեծ լոյս և հմտութիւն կրնան առնել, արդէն յառաջադիմութեան մէջ դառնուող նոր լեզուին միջոցով շատ դիւրաւ ու շուտով հին Հելլենականին գիտութեանը կրնան առաջնորդուիլ: